

ФУНКЦИОНАЛНИ ЕКВИВАЛЕНТИ НА УКРАИНСКИТЕ СЕГАШНИ И МИНАЛИ ДЕЕПРИЧАСТИЯ ПРИ ПРЕВОДА ИМ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Павлина Мартинова-Иванова

Анотация: Настоящото изследване има за цел да представи деепричастните конструкции в украински художествен текст и да установи тенденциите в техниките на превод на тези конструкции на български език. То представлява част от продължаващата работа върху дисертационен труд на тема: “Причастни и деепричастни конструкции в украински и български език”. Обект на изследването е повестта на Олга Кобилянска “В неділю рано зілля копала” (Київ, “Веселка”, 2000 г., първо издание, 1909 г.). Преводът на произведението е направен от Христо Ралев – “В неделя рано билки брала” (София, “Народна култура”, 1981 г.).

Ключови думи: деепричастие, глагол, преводно съответствие, подчинено изречение, едновременност.

За разлика от българския език украинските деепричастия се използват сравнително често. Изводът за честата им употреба е направен въз основа на наблюденията в разглеждания текст.

В нормативната граматика на българския език се казва, че деепричастието означава едновременно действие с действието на някой друг глагол-сказуемо. Като глаголно наречие деепричастието пояснява откъм начин действието на глагола, към който се отнася. (Стоянов 1980:432)

Деепричастията се образуват от сегашната основа на несвършени глаголи с помощта на наставката *-йки*, като основната гласна на глаголите от второ спрежение се заменя с *-е-*, например: първо спрежение – *чета, чете-ш – чете-йки*; второ спрежение – *ходя, ходи-ш – ходейки*; трето спрежение – *вика-м – викайки*. (Стоянов 1980:432)

Деепричастието се употребява в изречение като обстоятелствено пояснение за начин, например: “Йоцо беше ненадейно издъхнал, *поздравявайки* нова България...” (ИВ). (Стоянов 1980:433)

В академичната граматика на украински език се посочва, че според съотнасянето с времевите форми на личните глаголи сред украинските деепричастия се различават форми за сегашно и минало време. (Морфологія 1969:419)

Сегашните деепричастни форми се образуват от 3 л. ед. ч. сегашно време

на глаголите от всички структурни класове, освен от глаголи от свършен вид от VII клас, с помощта на суфикса *-чи*. (Морфология 1969:419)

Миналите деепричастни форми се образуват от инфинитивната основа при всички структурни класове. При това след суфикса на основата или след гласен звук, принадлежащ към корена, се добавя причастният суфикс за минало време *-вши*, след съгласен звук, принадлежащ към корена, – вариантът на този суфикс *-ши*. (Морфология 1969:420)

Сегашните деепричастия се образуват само от основи на несвършен вид. Миналите деепричастия са два вида: свършени и несвършени. (Морфология 1969:420)

Както сегашните, така и миналите деепричастия изразяват времевото значение не по отношение на момента на говорене, а относно действието на друго глаголно образуване (личен глагол или инфинитив), с които те са свързани граматично и семантично. (Морфология 1969:420)

Според изискванията на българската книжовна стилистика употребата на деепричастни конструкции се избягва. За да спазват тези изисквания, преводачите търсят различни модели за превод на тези конструкции от чуждия език на български.

Тъй като съществува формална асиметрия между двата езика: наличието на една подкатегория в повече (минало деепричастие) в украински език – тази асиметрия сама по себе си предполага избор на различни преводачески стратегии въз основа на семантиката на украинското минало деепричастие, обозначаващо предходност, следходност или едновременно.

Настоящото изследване предлага класификация на типовете преводни съответствия от синтактична и морфологична гледна точка.

1. Между българските функционални еквиваленти на украинските сегашни и минали деепричастия голямо място заемат **личните форми на глаголите**, употребени без подчинителен съюз. Примерите за този начин на превод са общо 265, като личните форми на глаголите са в различни времена – **аорист** (141 примера), **имперфект** (98 примера), **сегашно време** (9 примера), **минало неопределено време** (5 примера), **минало предварително време** (7 примера), **бъдеще време** (5 примера).

Украинското сегашно деепричастие *освобождаючи* в следващия пример при превода е изразено с **личната глаголна форма за 3 л. ед. ч. аорист от св. в. измъкна** и по този начин става равнозначно на главното действие (*отвърна*):

– Я об'їздив сусідні села, – відповів Гриць з найбільшим супокоем, **освобождаючи** так само свою гарну голову з деспотичних рук господаря-батька, – розпитував за скрипкою. (стр. 205)

– Обикалях сьседните села – отвърна Гриць невъзмутимо и **измъкна** красивата си глава от деспотичните ръце на баща си, – питах къде може да се намери цигулка. (стр. 50)

2. Голяма част от украинските сегашни и минали деепричастия са преведени на български език с **подчинени изречения**. Най-много примери съществуват на **подчинени изречения, въведени с подчинителния съюз като** (91 примера), а след него следва лична глаголна форма:

– А я, синку, тобі лиш одну раю, – обізвався знов старець, **опершись** перед молодим на палицю, і думав. (стр. 260)

– Аз пък, синко, едно ще ти кажа – отвърна замислено старецът, **като се подпираше** на тоягата. (стр. 110)

Това е пример, в който миналото деепричастие (*опершись*) е преведено с подчинено изречение, въведено със съюза “като”, след който следва личен възвратен глагол в имперфект и непряко допълнение. Подчиненото изречение изразява начина на действието, а от друга страна има значение и на съпътстващо действие.

Украинските сегашни и минали деепричастни конструкции с отрицание са преведени на български език с помощта на **подчинени изречения, въведени с подчинителния съюз без да**, а след него стои лична глаголна форма (32 примера). Това е един вид отрицателна да-конструкция.

– Уважай ліпше на свого коня, – каже, а більше **не додаючи** ні слова, відвернулася і, розтуливши густе галуззя смерек, – зникла з-перед його очей... (стр. 225)

– Гледай си по-добре коня – каза тя и **без да добави** нито дума повече, се

Отрицателното украинско сегашно деепричастие *не додаючи* има като преводен еквивалент на български език подчиненото изречение *без да добави*, за да се избегне преводът с отрицателна деепричастна конструкция на български език.

Срещат се и други преводни съответствия, които подчертават и изясняват чисто обстоятелствената функция на украинските сегашни и минали деепричастия. Такива са **подчинените обстоятелствени изречения, въведени с подчинителните съюзи**: за време – *след като* (15 примера), *когато* (12 примера), *докато* (12 примера), *откакто* (2 примера), *преди да* (1 пример); за място – *където* (2 примера); за начин – *както* (2 примера); за цел – *за да* (1 пример); за отстъпка – *макар* (1 пример); за условие – *ако* (6 примера), за последица и заключение – *че* (4 примера). След тези съюзи е употребена лична глаголна форма:

а) **превод с подчинено обстоятелствено изречение за време:**

Говорячи отак та пояснюючи вплив сили зілля, вона неначе ще щось затаювала, та Тетяна про те ї не допитувала даліше. (стр. 248)

Тя като че ли криеше още нещо, докато говореше така и обясняваше как действува билката, но Тетяна не я разпита повече. (стр. 97)

В този пример украинското сегашно деепричастие *говорячи* е предадено на български с подчиненото изречение *докато говореше*. След съюзната дума *докато* следва личен глагол в трето лице единствено число имперфект. Изразено е значение за едновременност. Личните глаголни форми *говореше* и *обясняваше* показват продължителност и незавършеност на действието. Подчиненото изречение изразява времето на протичане на главното действие.

б) **превод с подчинено обстоятелствено изречение за място:**

Скінчившись, вона неначе прилягла, розплилася в якійсь дорозі, що тяглася впоперек звідкись попри білу стежку і, відтинаючи її дальшу путь, поглинула

вузенький, мов ріка, потік в себе. (стр. 181)

*Там, **където свършваше**, тя сякаш се разливаше по земята и се вливаше в някакъв по-голям път, който минаваше някъде наблизо, изпречваше се пред пътеката и я поглъщаше, както река поглъща малко поточе. (стр. 25)*

Подчиненото обстоятелствено изречение *където свършваше* пояснява мястото на протичане на главното действие и е преводен еквивалент на украинското минало деепричастие *скінчившись*. Личната глаголна форма след съюзната дума *където* е в трето лице единствено число имперфект от несв. в. Изразено е значение за едновременност на личната глаголна форма в подчиненото изречение и на поясняваните глаголни форми в главното изречение.

с) **превод с подчинено обстоятелствено изречение за отстъпка:**

– *Як – то глузують?* – спитала Іваниха, **знаючи** добре, що з бідної нещасливої глузовали іноді селяни, особливо ж тут зіткнувшись з чужими в млині. (стр. 192)

– *Как така те подиграват?* – попита Іваниха, **макар да знаеше** добре, че понякога селяните се подиграват с нещастната циганка, особено ако на воденицата има и другоселци. (стр. 38)

Украинското сегашно деепричастие *знаючи* е преведено на български с подчиненото изречение *макар да знаеше*, въведено със съюзната дума *макар* и глагол в имперфект от несв. в. Подчиненото обстоятелствено изречение е за отстъпка.

При превода на украинските сегашни и минали деепричастни форми се срещат и **подчинени определителни изречения, въведени със съюзни думи, които са относителни местоимения –който, която, което, които** (общо 7 примера). След тях е следва лична глаголна форма:

– *Ти!* – каже з притиском погрози, що таки пробилася в його голосі, **ідучи** чи й не тілом та **концентруючись** блискавицею в очах. (стр. 223)

– *Виж какво!* – каза натъртено и със заплаха в гласа, **която идваше** сякаш от цялото му тяло и **се концентрираше** като мълния в очите му. (стр. 70)

Украинското сегашно деепричастие *ідучи* в този пример има като преводно съответствие на български език подчиненото изречение *която идваше*, въведено с относителното местоимение *която* и личен глагол в имперфект. Тук има още едно украинско сегашно деепричастие – *концентруючись*, и в превода личните глаголни форми в имперфект *идваше* и *се концентрираше* изразяват едновременни действия. Подчиненото изречение има функция на определение.

Съществуват и 2 примера, в които украинските деепричастия са предадени на български език с **подчинени допълнителни изречения, въведени със съюзите *защо* и *дали***, а след тях стои лична глаголна форма.

В следващия пример украинското сегашно деепричастие при превода е заместено с израз, който включва съюза *дали* и лична глаголна форма с отрицание *не идва*:

Лежала якийсь час, вижидуючи матері, і надслухувала. (стр. 185)

Помълча малко, като се ослушваше – дали не идва майка й? (стр. 30)

Съобщителното изречение от оригиналния текст е превърнато във въпросително при превода. Преводачът изпуска в преводния текст всякакво описание на украинското сегашно деепричастие *вижидуючи*. Променя структурата на изречението, като въвежда подчинено изречение със съюза *дали*.

3. В общо 29 примера се среща превод на украинските сегашни и минали деепричастни форми с **минало свършено деятелно причастие**:

Вона не обзивається зараз, але, підсунувши високо брови, гляділа, здавалося, згорда на нього. (стр. 222)

Тя не отговори веднага, а повдигнала високо вежди, го гледаше, както му се струваше, някак горделиво. (стр. 69)

Преводачът пояснява обстоятелствено-определителната функция на украинското минало деепричастие *підсунувши*, като го превежда с миналото свършено деятелно причастие на български език *повдигнала*. Украинската минала деепричастна форма в оригинала и миналото свършено деятелно причастие в преводния текст обозначават резултат от завършено в миналото действие, възприемано като продължително състояние, едновременно с главното действие.

4. Съществуват 27 примера, в които украинските сегашни и минали деепричастия са преведени на български език с **минали страдателни причастия**:

– *Гай, гай... – погрожує вона злегка, жартівливо і, усміхаючись, додає: – Як другу посватаєш... (стр. 238)*

– *Да видим... – заплашваше го шеговито тя и усмихната добавяше: – Като се ожениш за някоя друга... (стр. 86)*

Преводачът предпочита в качеството на преводен еквивалент на украинското сегашно деепричастие от несвършен вид *усміхаючись* да употреби миналото страдателно причастие *усмихната*. Украинското сегашно деепричастие е образувано от възвратен глагол и от стилистична гледна точка миналото страдателно причастие се явява удачно съответствие. Миналото страдателно причастие *усмихната*, което има функция на определение и на обстоятелствено пояснение за начин, също е от възвратен глагол и въпреки че е страдателно по форма, то не е такова по значение.

5. В 21 случая украинските сегашни и минали деепричастни конструкции в българския текст **не са преведени**:

– *А я, Грицю, а я, – каже вона, і раптом шукає охорони від чогось на його грудях, – я... – і, не доказавши, замовкла, мов душу свою віддала. (стр. 267)*

– *А аз, Гриц, аз – изрече тя и се притисна към гърдите му, като че ли търсеше защита от нещо, – аз... – и млъкна, сякаш беше останала без сили. (стр. 118)*

В посочения пример изпускането на превода на украинската минала

деепричастна форма с отрицание *не доказавши* не оказва влияние върху смисъла на изречението на български език.

6. Силното обстоятелствено значение на украинските сегашни и минали деепричастия преводачът изразява с български **наречия** (17 примера):

Мавра, задумавшись, пакає люльку, а Тетяна знов бореться з чимось, мовчить якийсь час; (стр. 252)

Мавра замислено пуфкаше лулата, а Тетяна се бореше с нещо в себе си и мълчеше; (стр. 101)

В този пример украинското минало деепричастие *задумавшись* изразява предходност по отношение на главното действие, а наречието при превода *замислено* изразява начина на извършване на действието.

7. В общо 12 примера украинските сегашни и минали деепричастни форми са преведени на български език с **да-конструкция**:

Мавра блискавкою кидається плазом до землі і човгає під двері, ніби заслоняючи собою комусь вступ до хати. (стр. 215)

Мавра в миг се просва на пода и се примъква към вратата, сякаш да препречи с тялото си входа в жилището. (стр. 62)

Украинското сегашно деепричастие *заслоняючи* е предадено с да-конструкцията *да препречи*, която изразява целта на извършване на действието.

8. Съществуват 11 примера, в които се среща превод на украинските сегашни и минали деепричастия със **съставно глаголно сказуемо**:

Вона відповіла і не рушилася з місця, дивлячись на нього своїми блискучими очима, і в тій хвилі з якогось несподіваного зачудування високо піднятими чорними бровами. (стр. 221)

Тя отвърна на поздрава, без да се помръдне от мястото си, и **продължи да го гледа** с лъчистите си очи, а черните ѝ вежди бяха високо вдигнати от изненада и удивление. (стр. 68)

В посочения пример украинското сегашно деепричастие от несвършен вид *дивлячись* е преведено със съставното глаголно сказуемо *продължи да го гледа*, което включва фазовия глагол *продължи* и да-конструкция. Украинското сегашно деепричастие от оригинала и съставното глаголно сказуемо от превода изразяват значение за едновременност спрямо главното действие.

9. Също в 11 примера украинските сегашни и минали деепричастни форми са преведени на български с **предложно-именни съчетания**⁹. Тези съчетания изясняват обстоятелствената функция на деепричастията.

Следващият пример представлява превод на украинското сегашно деепричастие от несвършен вид *погрожуючи* с **предлога с и именна група – със заплаха**:

– Гей, Туркине, Туркине, – додає він, **погрожуючи** голосом і очима, – щастя твоє, що ти красна, а то...(стр. 242)

А после добави **с със заплаха** в гласа и в очите: – Туркиньо, Туркиньо, да се благодариш, че си толкова хубава, иначе... (стр. 90)

В този пример предложно-именното съчетание **с със заплаха** пояснява начина на действието.

10. Украинските сегашни и минали деепричастия са преведени с **израз** в 4 примера:

А вкінці, **знетерпливившись**, сідає на нього і жене скорим кроком куди-небудь на розраду, а бодай до щебетливої, слухняної синьоокої Настки, котра відтак все лагодить. (стр. 263)

Накрая **губеше търпение**, яхваше коня и го пришпорваше нанякъде да

⁹ Предложно-именно съчетание – понятие, взaimствано от терминологията на Иванка Васева (Теория и практика перевода, 1982, стр. 210).

търси утеха – пък било то и при сладкогласната и послушна синеока Настка, която винаги го успокояваше. (стр. 113).

Украинското минало деепричастие от свършен вид *знетерпливившись* е преведено с израз, който съдържа личния глагол в имперфект *губеше* и съществителното име *търпение*. Това е така, защото глаголят *знетерпливитися*, от който е образувано украинското минало деепричастие, се превежда на български с израза *губя търпение*.

11. В 3 случая украинските сегашни деепричастия от несвършен вид са преведени на български език със **сегашно деятелно причастие**:

*Довго, довго дивився ще музика бистрим оком по верхах заліснених гір, що мов з поранкових мряк поволі роздягалися, висуваючи один хребет по другім проти сонця, що зійшовши на сході, жевріло світлом, **осліплюючи** око.* (стр. 185)

*Дълго, дълго още музикантът оглеждаше върховете на гористите хълмове, които малко по малко събличаха от себе си утринната мъгла и изправяха хребет след хребет срещу слънцето, което беше изгряло от изток – пламтящо, **заслепяващо** очите.* (стр. 30)

В превода сегашното деятелно причастие *заслепяващо* е във функцията на определение и е използвано като преводен еквивалент на украинската сегашна деепричастна форма от несвършен вид *осліплюючи*, за да се избегне преводът с българско деепричастие.

12. Съществуват 2 примера, в които украинските деепричастия с обстоятелствено-определително значение са изразени с **прилагателни имена**.

Следващият пример включва украинско сегашно деепричастие и съществително от женски род в творителен падеж – *жевріючи кров'ю*. Този израз е предаден на български език само с едно прилагателно име – *кървавочервено*:

*А воно вже висувалося з-за якоїсь гори, **жевріючи кров'ю**, пишне, **осліплююче**.* (стр. 182)

*То вече се показваше над един от хълмовете, **кървавочервено**, пишно,*

ослепително. (стр. 27).

Преводачът избягва описателността при превода на украинското сегашно деепричастие и предава информацията **само с една дума**.

13. В 2 от случаите украинското минало деепричастие от свършен вид е преведено на български език с **глаголна форма за второ лице единствено число повелително наклонение**:

– *Відишукай, діду, Дубівну, проси милостині і, **поблагословивши**, таке їй скажи:* (стр. 294)

– *Намери Дубивна, дядо, поискай ї милостиня, **благослови** и ї кажи така:* (стр. 148)

Преводачът прави този избор, за да се получат три еднородни глаголни форми за повелително наклонение в българския текст.

14. Значително по-рядко украинските деепричастия се превеждат със съответните им **български деепричастия на -айки, -ейки**.

В разглеждания текст само в 1 пример украинското сегашно деепричастие *дрижачи* е преведено със съответната българска деепричастна форма *треперейки*:

*І слабо **дрижачи**, мов борється з тишиною лісу, обзивається відгомін, передає шум дерев, вдруге вже ї послідне: “Не прийду!”* (стр. 236)

*І леко **треперейки**, сякаш се бореше с тишината в гора, ехото донесе през клоните на дърветата за втори и вече за последен път: “Ня-ма-а!”* (стр. 84)

И в украинския, и в българския текст деепричастните форми изразяват значение за едновременност спрямо действието на глагола и поясняват начина на извършване на това действие.

Въз основа на разгледания материал можем да направим извода, че като

преводни съответствия на украинските деепричастни конструкции преобладават личните форми на глаголите в различните времена. Това е така вероятно, защото личните глаголи са най-буквалният превод на украинските сегашни и минали деепричастия. Чрез употребата на лични глаголни форми при превода деепричастното действие престава да бъде второстепенно и синтактично изравнява по ранг двете действия. Преводът на деепричастията с лични глаголни форми създава особен вид впечатление за гладкост на фона на релефността на украинските изречения, в които има деепричастия. Впечатлението за такава релефност се появява от неравнопоставеността на деепричастната и на личната глаголна форма в украинския текст.

След личните форми на глаголите като често използвани преводни еквиваленти на украинските деепричастия се явяват подчинените обстоятелствени изречения. Въпреки че подчинените изречения предполагат по-голяма описателност, преводачите често си служат с тях, за да изяснят обстоятелствената функция на украинските деепричастни конструкции и за да избегнат употребата на български деепричастия при превода.

Интересни са също така случаите, в които българските минали страдателни и минали свършени деятелни причастия са използвани като съответствия на украинските деепричастия, като поясняват тяхната обстоятелствено-определителната роля. Този вид преводни еквиваленти имат функция на определения и отново се явяват удачен начин за избягването на деепричастни форми в българския превод.

Въпреки че българският език като система не притежава минало деепричастие, а само сегашно деепричастие, оказва се, че при избора на съответната конструкция преводачът използва едни и същи стратегии на превод на украинските сегашни и минали деепричастия. Това вероятно се дължи на факта, че и двата типа деепричастия имат едни и същи роли, например, при превода могат да служат като обстоятелствени пояснения, които изясняват начина, времето, целта, причината на действието.

Също така украинските сегашни и минали деепричастия при превода на български език губят своето категориално значение на второстепенни действия, не изразяват нито предварителност, нито едновременност спрямо главното действие, когато са преведени с предложно-именни съчетания, с прилагателни имена или с да-конструкции.

Най-рядко са използвани като преводни еквиваленти на украинските деепричастни конструкции съответните им български деепричастия.

Тази преводаческа стратегия да се избягват деепричастните форми е

предизвикана от изискванията на нормативната стилистика, които обаче не са съвсем съответни на съвременната речева практика, и не от невъзможността на съвременните български деепричастия да изразяват съответния смисъл.

Използвани източници

О. Кобилянска. В неділю рано зілля копала. Київ, Веселка, 2000.

О. Кобилянска. В неделя рано билки брала./ Христо Ралев – превод. София, Народна култура, 1981.

Библиография

Васева 1982: Васева, Ив. Теория и практика перевода: Учебник для студентов II-III курса рус. филологии. София, Наука и изкуство, 1982.

Морфологія 1969: Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ, Наукова думка, 1969.

Стоянов 1980: Стоянов, Ст. Граматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология. София, Наука и изкуство, 1980, трето издание (първо издание, 1964).

Павлина Мартинова-Иванова, докторант по украински език,

Софийски университет „Св. Климент Охридски”,

Факултет по Славянски филологии

Катедра по Славянско езикознание